

QAX RAYONU GÜLLÜK KƏNDİNİN TARİXİ ABİDƏLƏRİ

t.f.d. Akif Məmmədli,

AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi, elmi işçi
akif.memmedli@gmail.com

f.f.d. Ələddin Sultanov,

AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzi, elmi işçi
aladdin_sultanov@yahoo.com

XÜLASƏ

Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsi qədim tarixi, etnik zənginliyi və fərqli dinlərə məxsus abidələri ilə bir növ tolerantlıq nümunəsidir. Bölgənin əhəmiyyətli ərazilərindən biri də Qax rayonudur. Bu səbəbdən, məqaləmiz məhz Qax rayonunun Güllük kəndi ərazisində apardığımız etnoqrafik araşdırmalar və topladığımız çöl materialları əsasında qələmə alınmışdır.

Keçən zaman və yeni dinlərin insanların həyatına daxil olması – məsələn, Xristianlıq və sonda İslam dini – özü ilə bir çox yeniliklər, müsbət dəyişikliklər də gətirmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində çoxsaylı Alban-xristian məbədlərinin və məscidlərin olması da bunu sübut edir.

Güllük kəndi qədim tarixə malikdir və kəndin əhalisinin əsas hissəsini Azərbaycan türkləri, saxurlar və qaraçılar təşkil edir. Kəndin etnoqrafik xüsusiyyətləri və tarixi məqalədə öz əksini tapmışdır. Təhqiqatlar zamanı kənd əhalisini etnik xüsusiyyətləri və adət-ənənələri barəsində məlumatlar əldə olunmuşdur.

Araşdırmaya cəlb edilən bölgədə İslamaqədərki dinlərlə bağlı ibadətgahlar arasında Alban xristian məbədləri üstünlük təşkil edir. Bu tarixi abidələr bəzən məlumatsızlıq üzündən, bəzən də məqsədli şəkildə dağıdılmış və yaxud müəyyən dağıntılara məruz qalmışdır. İslamdanəvvəlki dövrə aid abidələrin araşdırılması zamanı Pəri qalası adlanan məbəd, bir sövmə və bir Alban məbədinin qalıqları incələnmişdir. Güllük kəndindəki İslam dininə aid abidələri tədqiq edərkən Cümə məscidinə, qəbiristanlıqlara, qədim tikililərə və daş kitabələrə baxış keçirilmişdir. Eyni zamanda, əldə olunan əlyazma kitablar tədqiq edilmiş və burada tarixən kimlərin dini fəaliyyətlə məşğul olduqları aydınlaşdırılmağa çalışılmışdır.

Açar sözlər: Qax, Güllük, Alban, məbəd, etnoqrafiya.

Giriş

Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsi ən qədim dövrlərdən bəri Antik dövr müəlliflərinin diqqətini cəlb etmişdir. Yunan coğrafiyaçısı Strabon Albaniyanın bu bölgəsinin əhalisinin məşğuliyyəti, inancları və adət-ənənəsi barədə ətraflı məlumat vermişdir. Qədim insanlarla bağlı Antik dövr müəlliflərinin verdikləri məlumatlar bu və ya digər şəkildə bu gün də qismən müşahidə edilməkdədir. Bu bölgə keçmişdən bu günə köklü əsaslara bağlı tarixi və mənəvi irs nümayiş etdirmişdir. Burada İslam dininin köklərini göstərən bir çox tarixi məlumat mövcuddur (Niyazov 2016, 28).

Bu bölgənin həm tarixi baxımdan, həm də dini mədəniyyət baxımından köklü ərazilərindən biri Qax rayonunun Güllük kəndidir. Qax şəhərinin cənub-qərbində Qax-Zaqatala şosesinin üstündə yerləşən bu kənddə Xristianlıq və İslam dininə məxsus bir çox qədim abidələr vardır.

Kəndin adı olan “Güllük” toponimi ilə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilir. Kənd əhalisinin dediyinə görə, burada od yandırıldığı üçün çoxlu kül yaranmış, buna görə də “küllük” deyilmişdir. Daha sonra isə bu ad “güllük” olaraq dəyişdirilmişdir. Digər fikrə görə, burada çoxlu gül-çiçək əkildiyi üçün kənd bu adla adlandırılmışdır. Başqa bir fikrə görə, sözügedən ərazi əvvəllər böyük göl yeri olmuş, daha sonra gölün səddi dağılmışdır. Bu ərazi coğrafi cəhətdən göl yaranması üçün əlverişsiz olduğundan, bu fikri əsassız hesab edə bilərik. Qeyd edək ki, kənd məscidində saxlanılan qədim kitablara nəzər yetirdikdə bəzi kitabların sahibinin adının ərəb hərfləri ilə “مروان بن شريف الكلوكي / Mərvan ibn Şərif əl-Kulluki” şəklində yazıldığını müşahidə etdik. Bu da göstərir ki, ən azı, bir-iki əsr əvvəl bu kənd “Küllük” və ya “Güllük” olaraq adlandırılmışdır (şəkil 12).

Qeyd etməliyik ki, ötən əsrlərdə bu kəndin digər bir adının “Cınıx” və ya “Cinik” olma ehtimalı da vardır. Kənd məscidinin kitabəsində məscidi inşa edən bənnanın adının “الجنغى / əl-Ciniği” şəklində yazılması (şəkil 9), eləcə də məsciddəki kitablarda “الجنغى / əl-Ciniği” nisbəli şəxslərin adlarının qeyd olunması da buna əsas verir (şəkil 12). Kənd qəbiristanlığındakı bir qəbrin başdaşı kitabəsində “صاحب ومالك هذا القبر رمضان ابن حسين الجنغى. تاريخ الف ومائتان وخمسة سنة / Bu qəbrin sahibi Ramazan ibn Hüseyn əl-Cınığidir. Vəfat tarixi: hicri 1205” (şəkil 5) yazılması da iki əsr əvvəl bu əraziyə “Güllük” ilə yanaşı, “Cınıx” deyildiyi də göstərilir.

Güllük kəndi ərazisinə və əhalisinin sayına görə Qax rayonunun ən böyük kəndlərindən biri sayılır və hazırda burada 2400-ə yaxın əhali yaşayır. Kənd əhalisinin verdiyi məlumata görə, bu kəndin, təqribən, 3600 illik bir tarixi var. Hal-hazırda kənd əhalisinin əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil edir. Verilən

məlumatla görə, bu kənddəki əhalinin 12 %-i saxur, 24 %-i qaraçı, 64%-i isə azərbaycanlılardır. Kənddəki azərbaycanlıların bir qisminin ulu babalarının saxur olub, daha sonra azərbaycanlılaşdıqları bildirilir. Saxurların yerli və bir qisminin Dağıstanın Rutul rayonundan köçdüüyü qeyd olunur. Qaraçılar isə əslən Hindistanın Kəşmir vilayətindən olub, 1960-cı illərdə köçəri həyat tərzini yaşamaq qadağan olunduğu üçün həmin vaxtdan etibarən bu kənddə məskunlaşmışlar. İlk əvvəl çadırlarda yaşamağa başlayan qaraçılar daha sonra müasir yaşayış tərzinə keçmişlər.

Kənd sakini İlqar Məmmədovun verdiyi məlumata görə (informator İlqar Məmmədov Zakir oğlunun 12.02.2021-ci il tarixdə Güllük kəndində verdiyi müsahibədən), kənddə 6 tabun (məhəllə) vardır və hər bir tabun orada yaşayan əsas aparıcı nəslin adı ilə adlanır:

- Pakuliy tabun (əhalisini saxurlar təşkil edir).
- Nemeslər tabun – (əhalisi bir az inadkar olduğu üçün “nemeslər tabunu” adlandırılıb).
- Oba tabun (əhalisi azərbaycanlılardır).
- Daşlı tabun.
- Qaraşxıllar tabun.
- Kiçikxan sucux tabun (rütubətli və sucuq ərazi olduğu üçün belə adlandırılmışdır).

Ümumiyyətlə, “tabun” sözü bu bölgədəki digər kəndlərdə də “məhəllə” və ya “küçə” mənasında işlədilən termindir.

Güllükdə etnoqrafik çöl materialı toplayarkən yemək çeşidləri və yeməklərin özünəməxsusluğu diqqətçəkici oldu. Yaz fəslinin gəlişi ilə burada sarımsağa bənzər “xalyar” adlı bitkidən bişirilən yemək buranın mətbəxinin xüsusi təamlarındandır. “Çolba xəngəl” də həmçinin bölgəyə xas orijinal mətbəx nümunəsidir.

Güllük kəndinin təsərrüfatında tarixən maldarlıq, baramaçılıq (ipəkçilik), tütünçülük (XIX-XX əsrlərdə), çəltikçilik, fındıqçılıq və arıçılıq xüsusi yer tutur.

XVII əsrdə Güllük kəndində böyük bir regional bazar olmuş, onun yanında da qul bazarı yerləşmişdir. Bu bazarın yanında tikilən karvansaranın binası hələ də durur (şəkil 14). Təbii ki, burada karvansara və xanəqahların da olması sözügedən ərazidə hələ əsrlərləncə çox qaynar və gur həyatın mövcudluğunu sübut edir. Kəndin böyük qəbiristanlıqları da bunu göstərir.

Güllük kəndinin digər bir xüsusiyyəti isə əhalisi arasında iməcilik şüurunun yüksək olmasıdır. Sakinlərdən biri özünə ev tikərkən hər kəs əlindən gələndiyi qədər bu işdə təmənnəsiz olaraq ona köməklik göstərir. Nəhayət, evin

çardağ hissəsi tikilərkən “boy tir” adı verilən ən üst hissəsinə xeyir-duanın simvolu olaraq 10 kəlağayı asılır və bunlar ustalara bəxşiş kimi verilir.

Kəndin xeyir-şər adətlərinə gəldikdə, istər kasıb, istər varlı olsun, bir kimsəyə elçi gedilirdisə, başlarında hökmən bir ağsaqqal dayanmalı idi. Bir evdən vəfat edən varsa, yenə toplu şəkildə qohum-əqrəbalar onun hər bir işində köməklik göstərərdi (informator İlqar Məmmədovun 12.02.2021-ci il tarixdə Güllük kəndində verdiyi məlumatlara görə).

Cümə məscidi

Güllük kəndi ərazisində inşa edilən və “Cümə məscidi” olaraq adlandırılan məbədin ilk dəfə 1727-ci ildə inşa edildiyi ehtimal olunur. Bir neçə dəfə dağılıqdan sonra təkrar təmir edilən məscid son dəfə keçən əsrdə ilisulu usta Məhəmməd Eldar oğlu tərəfindən bərpa edilmişdir (informator Rəhim Hüseynovun 12.02.2021-ci il tarixdə Güllük kəndində verdiyi məlumatlara görə). Məscidin dəmir dam örtüyünün alınması üçün azərbaycanlı xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin maddi köməklik göstərdiyi qeyd olunur. Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin mövcud olduğu dövrdə bu məscid anbar kimi istifadə edilmiş, 1989-cu ildə yenidən məscid kimi fəaliyyətə başlamışdır. Kəndin orta hissəsində yer alan məscidin tikintisində çay daşı, əhəng məhlulu və bişmiş kərpicdən istifadə edilmişdir. Məscid binasının uzunluğu 21.3, eni 18, hündürlüyü 5.4, eyvanın eni 4 metrdir. Məbədin 12 pəncərəsi, 1 giriş qapısı, mehrabı, kərpiclə hörülmüş 8 ədəd sütunu, eyvanında isə 2 ədəd sütunu və yanlarında ikimərtəbəli 4 otaq var. Məscidin minarəsi yoxdur (şəkil 4). Məscid istifadədədir və burada gündəlik namazlar, Cümə namazı və bayram namazları qılınır.

Məscid binasının divarının çöl nahiyyəsində ilk dəfə inşa edilməsi haqqında məlumat verən daş kitabə mövcuddur. Kitabədə ərəb dilində belə yazılmışdır: “قد بنا هذا المسجد الجنعي في سنة 1139 من حمر نبى صلى الله عليه وسلم” (şəkil 9). Kitabənin tərcüməsi belədir: bu məscidi hicri təqvimlə 1139-cu ildə (miladi təqvimlə 1727-ci ildə) əl-Cınıği inşa etmişdir”. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kitabəni hazırlayan həkkak yazıda qrammatik xəyata yol vermiş və “هجرة / hicrət” sözü əvəzinə, səhvən “حمر / hicr” yazmışdır. Aydın olur ki, bu məscidi həmin tarixdə Güllük sakini olan bir bənnə inşa etmişdir. Ehtimal olunur ki, o vaxt kəndin adı Cınıx olduğu üçün bənnə öz adını kitabədə “əl-Cınıği” kimi qeyd etmişdir.

Məscidin ikinci mərtəbəsindəki kiçik otaqların birində ərəbcə bəzi əlyazma kitabları mövcuddur. Bunların bir qismi Qurani-Kərim və Qurani-Kərimin müstəqil cüzləridir. Digər kitabların adları isə belədir:

- “*Şərhü ibn Əqil əla əlfiyyəti İbn Malik*”; müəllifi: Bəhaüddin ibn Əqil (v. 769/1367), (Ərəb dilinin qrammatikasına aiddir. Nəşr ili hicri 1322).
- Ərəb dili qrammatikası kitabı (müəllifi məlum deyil).
- “*Şərhül-ənmuzəc*”; müəllifi: Əbulqasım Carullah əz-Zəməhşəri (ö. 538/1144), (Ərəb dili qrammatikasına aiddir. Nəşr ili hicri 1328).
- “*Şərhül-izzī*”; müəllifi: Sadəddin ət-Təftazani (v. 792/1390).
- “*Həşiyə əla şərhī İbn Qasım əl-Ğəzzi*”; müəllifi: İbrahim ibn Məhəmməd ibn Əhməd əl-Bacuri (v. 1277/1860), (şafei məzhəbinə aid fıqh kitabıdır).
- “*Şərhü İsaquci fil-məntiq*”; müəllifi: Hüsəməddin Həsən əl-Kati (v. 760/1359), (məntiqə dair kitabdır).

Eyni zamanda məsciddə osmanlıca yazılmış bir neçə kitab da mövcuddur və kitabların əksəriyyəti baxımsızlıqdan dağılmış vəziyyətdə olub çürüməyə üz tutmuşdur. Bir çox kitabın qeydlərində həmin kitabların *Mərvan ibn Şərif əl-Kulluki*yə məxsus olduğu yazılmışdır. Bu da göstərir ki, həmin şəxs burada imam, yaxud müəllim olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Eyni zamanda kitabların üstündəki qeydlərdən məlum olur ki, burada aşağıda adlarını sadalayacağımız şəxslər din xadimi və islami elmləri tədris edən müəllimlər olaraq fəaliyyət göstərmişlər (şəkil 12):

Mərvan ibn Şərif əl-Kulluki, Nəzir ibn Sultan əl-Kutukli, Molla Xəlil əl-Cınıği, Molla İsmail əl-Cunudi, Molla Abdullah (nisbəsi oxunmaz haldadır), Molla Qurban (nisbəsi oxunmaz haldadır), Molla İbrahi əl-Zaxuri, Molla Məhəmməd Nəbi əl-Zaxuri, Abdulfəttah Albani (?).

Qeyd etməliyik ki, XIX əsrdə bu bölgədə tanınmış İslam alimi və təsəvvüfçü olan Hacı Şüeyb Əfəndi Baqini (v/m.1909) də Güllük kəndində qazi kimi fəaliyyət göstərmişdir (Niyazov 2016, 101).

Məsciddəki qədim kitabların birində ərəb hərfləri ilə Azərbaycan dilində qələmə alınmış və müəllifi bilinməyən bir qəsidə vardır (şəkil 8). Bəzi yerlərini dəqiq oxuya bilmədiyimiz həmin qəsidə belədir:

*Mənim dərdim dərməndən xəbərdar olmayan bilməz,
Məhəbbət bir bələdir ki, giriftar olmayan bilməz,
Fırağı çəkməyən aşıq vüsalın qədrini bilməz,
Zimistan çəkməyən bülbül gülüstan qədrini bilməz,
Aldı ay canımdan canı, sizə məndən salam olsun!
Danışmağa dilim çönməz, kağıza ilgilənim rusun.
Qələm aldım əlimə şeirimi birkəm? yazım.*

.....
Bunu yazdım yadigar olmaq üçün,

Oxuyanlar, bir də aqillər üçün.

Yazana cənnət, oxuyana rəhmət!

Yazıldığı tarix: hicri 1321-ci il (miladi 1903-cü il).

Axund baba türbəsi

Bu türbə Güllük kəndi Cümə məscidinin qiblə istiqamətindədir. Türbə üstüaçıq və dördkünc qəbirdən ibarətdir. Qəbrin başdaşı uzunluğu 1,4 metr, eni isə 0,55 metr uzunluğunda çaylaq daşından hazırlanmışdır. Qəbrin ətrafında eni 3,7 metr, uzunluğu 3,8 metr, hündürlüyü isə 1,3 metr olan divar hörülmüşdür (şəkil 1).

Qəbirdəki başdaşındakı daş kitabə orta hissədən çatlamış və aşınmış olduğu üçün oxunması olduqca çətindir (şəkil 11). Kitabə ərəb dilində nəsx xətti ilə yazılmış, sülüselementli nəbatı ornamentlərlə bəzədilmişdir. Kitabənin əvvəlində sufizmin əsas nəzəriyyəsini təşkil edən, Quranın “Rəhman” surəsinin 26-cı ayəsi ayəsi olan “كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ / Yer üzündəki hər kəs fanidir” ayəsi yazılmışdır. Bundan sonra isə ərəbcə bir mətn yazılmışdır ki, tərcüməsi belədir: “Bu axirət evinin sahibi rəhmətlik - günahları bağışlansın, Uca Allah onun və valideynlərinin qəbrini işıqlandırın, Allahın salamu onların üzərinə olsun. Ölüm elə kasadır ki, hamı ondan içməlidir, qəbir elə qapıdır ki, hamı ondan keçməlidir – Uca Allahın rəhmətinə möhtac olan molla Abbas Əfəndidir. Vəfat tarixi: h. 1116 / m. 1704” (Nemət 1992, 73).

Abbas Əfəndi dini təhsilini Yaxın Şərqdəki böyük tədris müəssisələrinin birində almış, daha sonra İslam dinini təbliğ etmək üçün bu ərazidə elm-irfan fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Mənbələrə görə, Abbas Əfəndi bura Şam şəhərindən gəlmişdir. O, çalışdığı uzun illər ərzində əhali arasında böyük nüfuz qazanmışdır. Buna görə də onun məzarı indi də bir çox insan tərəfindən ziyarət edilir (Əzimov 1998, 51).

Qədim tikili

Güllük kəndindəki Cümə məscidi və Axund baba türbəsiindən, təqribən, yüz metr uzaqlıqda qədim bir tikilinin divar qalıqları yerləşir (şəkil 6). Ehtimal olunur ki, Abbas Əfəndi məhz bu evdə yaşamışdır. Bir divarı və tavanı tamamilə dağılmış olan bu binanın eni 7,5 metr, uzunluğu isə 9,5 metrdir. Eyni zamanda bu tikili ilə məscid arasındakı ərazidə dağdağan ağaclarının ortasında daş xarabalığı yer alır ki, buranın vaxtilə kiçik bir mədrəsə və ya hücrə olduğu ehtimal edilir (şəkil 7).

Məscidə və məqbərəyə nəzarət edən kənd sakininin evinin divarında öz dediyinə görə, Abbas əfəndinin evindən qalan bir kitabə vardır. Həmin

kitabədə ərəb dilində belə yazılmışdır: “صاحب هذا البية حاج ابراهيم خليل بن اخون. تمت هذا البية استد احمد في التاريخ الف و مائة وسبعون واثنان سنة” (şəkil 10). Tərcüməsi: Bu evin sahibi Axun (?) oğlu Hacı İbrahim Xəlildir. Bu evi usta Əhməd hicri təqvimlə 1172-ci ildə (miladi təqvimlə 1759-cu ildə) tikib bitirmişdir. Qeyd etməliyik ki, bu kitabənin yazılışında da ciddi qrammatik xətalara yol verilib. Belə ki, ərəb dilindəki “ev” mənasına gələn “بيت” sözü səhvən “بيرة” şəklində yazılmışdır. Həmçinin cümlədə “تم” feli əvəzinə səhvən “تمت” yazılmışdır. Qənaətimizcə, daha əvvəl başqaları tərəfindən bu kitabədəki adın “İbrahim Hələbi” şəklində oxunduğu üçün bu şəxsin Hələbdən gəldiyi güman edilmişdir.

Bu kitabədə diqqətimizi çəkən bir xüsüs “ابن اخون /ibn axun”, yəni “Axunun oğlu” ifadəsidir. Ola bilsin ki, bu şəxs yuxarıda qeyd olunan türbədə mədfun olan Abbas əfəndinin oğludur və Abbas əfəndinin digər bir adı da “Axun” olmuşdur. Vəfatından sonra isə “Axun” sözü “Axund” sözünə çevrilmiş və xalq arasında onun qəbri “Axund baba türbəsi” adlandırılmışdır.

Qəbiristanlıqlar

Güllük kəndində, təqribən, 30-a yaxın qəbiristanlıq vardır (şəkil 15). Bunun səbəbini kəndin ağsaqqalları belə izah edirlər ki, rus çar ordusu bu ərazini işğal etmək istədiyi zaman əhali arasında taun xəstəliyini yayaraq yüzlərlə insanın ölümünə səbəb olmuşdur. Tarixi mənbələrdən məlum olduğu kimi, bu bölgədə XVIII əsrdə Əfşarlar İmperiyasının hakimiyyəti var idi və zaman-zaman hakimiyyətə qarşı üsyanlar baş verirdi. Ən böyük üsyan isə 1738-ci ildə Carda baş vermişdi. Üsyanı yatırmaq üçün Nadir şahın qardaşı, Azərbaycanın hakimi İbrahim xan böyük ordu ilə buraya gəlmişdi. Qeyd olunur ki, Şəki yaxınlığındakı Cənək dərəsində döyüşdə Nadir şahın ordusu yerli üsyançılar tərəfindən darmadağın edildi və İbrahim xan öldürüldü (Əliyev 2011, 190). Qənaətimizcə, Güllük kəndinin əvvəlki adının “Cənək”, yaxud “Cınıx” olması həmin dərənin məhz bu əraziyə işarə etdiyini göstərir. Eyni zamanda, bu kənddə otuza yaxın köhnə qəbiristanlığın olması da məhz Cənək dərəsində baş verən müharibədə ölənlərin bu ərazidə basdırıldığını göstərir.

Hal-hazırda bu kənddə vəfat edənlər yalnız Qaraşılı, Limislər və Oba adlanan üç qəbiristanlıqda dəfn olunurlar. Eyni zamanda indiki dövrdə insanların bir qismi hər hansı bir çətinliyə və ya xəstəliyə görə bu qəbiristanlıqlardan bəzilərinə və xüsusilə Axund baba türbəsinə üz tutur və öz dərdləri üçün buralarda dua edirlər.

Alban məbədləri

Güllük kəndindəki 46 metr hündürlüyü olan böyük təpənin şimal-şərqində çox əzəmətli Alban-xristian məbədinin bünövrəsi və divarının az bir hissəsi qalır (şəkil 3). Məbədin ətrafında qoruma divarının bünövrəsi də görünür. Məbin strateji cəhətdən çox əlverişli mövqedə yerləşməsi, ona bütün ətraf ərazini nəzarət altında saxlamaq imkanı verirdi. Burada digər yardımçı binaların qalıqları və bünövrəsi də görünür. İlkən araşdırmalara əsasən bu qənaətə gəlmək olar ki, Sasani və ərəb yürüşləri məbədlərin xüsusi qorunan ərazidə (təpə üzərində, dağlıq ərazidə, sıx meşəliklərdə) tikilməsini zərurətə çevirmişdi. Güllük kəndi ərazisindəki Alban məbədi də bu zərurət üzündən (qəfil hücumlardan qoruna bilməsi üçün) təpə üzərində tikilmiş və mühafizə divarı ilə əhatə olunmuşdu.

Maraqlı cəhətlərdən biri də odur ki, bu böyük təpənin cənub ətəyində kiçik bir təpə və bu təpənin üzərində eni 3 metr, uzunluğu 6 metr olan bir nefli Alban məbədi (sövmə) vardır (şəkil 2). Məbədin quruluşu ənənəvi Alban məbədlərindəki kimi, giriş hissəsi də qərb istiqamətindədir. Qeyd etməliyik ki, böyük təpə üzərindəki məbəd də tək nefli, lakin daha böyükdür.

Bildiyimiz kimi, Alban-xristian məbədləri adətən daha öncəki inanclarla bağlı olan məbədlərin yerində tikilir, yaxud bu məbədlər yeni dinə uyğunlaşdırılırdı. Görkəmli tədqiqatçı Rəşid Göyüşov da öz əsərində bu məsələni araşdırmışdır (Герушев 1984, 81-93). Ehtimal ki, burada daha öncə Albaniyada geniş yayılan astral inanclarla bağlı Ay məbədi, daha öncə isə bütxana mövcud olmuşdur.

Pəri qalası

Güllük kəndi ərazisindəki digər bir tarixi abidə hər zaman, hər yerdə adı ən çox çəkilən, lakin haqqında çox az bilinən el arasında “Pəri qala” adlandırılan Alban məbədidir. Bu məbəd erkən Orta əsrlərdə Güllük kəndi ərazisindəki yüksək bir dağın üstündə – “Ay məbədi”nin yerində inşa edilmişdir. Alban xristian memarlığında əvvəlki məbədlərin rekonstruksiya edilərək xristian məbədinə çevrilməsi tədqiqatçılar tərəfindən də qeyd edilib. Bölgədə bir neçə məbəd el arasında “Pəri qala” adlandırılır ki, bu da öncəki astral inanclar, xüsusilə Aya inamla bağlı olsa da, tədricən “düşmənin əlinə keçməyən, əlçatmaz, ələ keçməz” hesab edilən məbədlər də “Pəri qala” adlandırılıb. Balakəndə, Xalataladakı Çimən meşədə olan məbəd ilə Zaqataladakı Yuxarı Çardaxlar kəndində olan məbədi də buna misal göstərə bilərik (Məmmədli 2013, 113-114).

Şəkil 1. Axund baba türbəsi

Şəkil 2. Alban məbədi (sövmə)

Şəkil 3. Alban məbədinin bünövrə qalıqları

Şəkil 4. Cümə məscidi

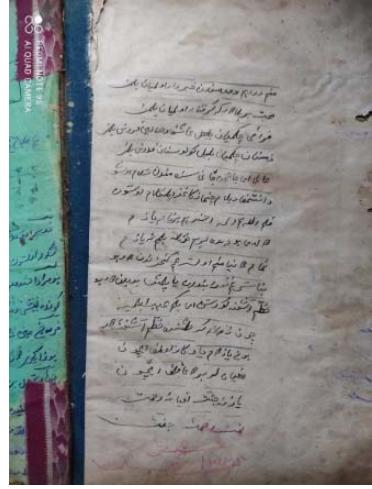
Şəkil 5. Qəbrin başdaşı kitabəsi

Şəkil 6. Naməlum tikili

Şakil 7. Daş xarabalığı

Şakil 8. Qəsidedinin  lyazması

Şakil 9. Məscidin kitabəsi

Şakil 10. Evin kitabəsi

Şəkil 11. Türbənin başdaşı

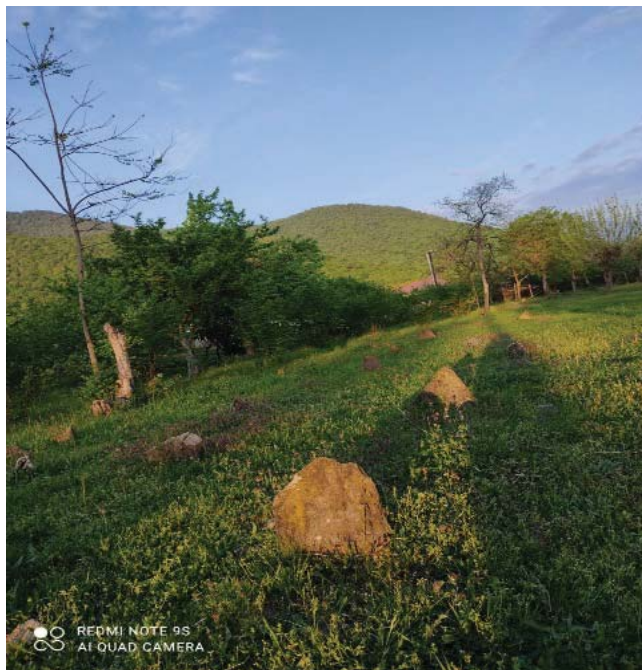
Şəkil 12. Əlyazmadakı qeydlər

Şəkil 13. Pəri qalası

Şəkil 14. Karvansara

Şəkil 15. Qədim qəbiristanlıqlar

Nəticə

Beləliklə aydın olur ki, Güllük kəndi Alban tariximizin İslamdanöncəki dini inanclarla və İslamla bağlı olan tarixi abidələri ilə zəngindir. Kəndin ərazisindəki qədim Alban məbədləri sübut edir ki, İslamdan əvvəl bu ərazidə Xristianlıq inancı hakim olmuşdur. Güllükdəki böyük təpə üzərindəki məbədin qalıqları və cənubdakı kiçik təpənin üstündəki sövmə bizə Alban xristian memarlığı barədə, o dövr insanların dini etiqadı və dinin cəmiyyətdəki rolu barədə məlumat verməklə bərabər, bu gün də mövcud olan bəzi adətlərin və inancların çox qədim tarixə dayandığını, insanların təsərrüfatında, gündəlik həyatında ciddi rol oynadığını deməyə əsas verir. Burada dinlərin və mədəniyyətlərin, etnosların tarixən formalaşmış birgəyaşayışının çox orijinal nümunəsi mövcud olmuşdur ki, bu da bizə tariximizin mirasıdır. Daha öncə astral inanclara, təbiət qüvvələrinə tapınan sakinlər Xristianlıq meydana gəldiyi ilk zamanlardan bu monoteist dinə, İslam yayıldıqdan sonra isə İslam dininə sarıldılar. Güllük ərazisində 6 məscid və çox sayda qəbiristanlıqlar vardır ki, bu da İslam dininin yayılması ilə bura yeni mədəniyyətin, yeni ənənələrin gəlməsi, köhnə tikinti və memarlıq ənənələri üzərində yeni İslam ənənələrinin

formalaşmasını göstərir. XVII-XIX yüzilliklərdə İslam dini bölgədə, bir növ, İntibah dövrünü yaşamışdır. Bu əraziyə baxış keçirdiyimiz epigrafiq abidə və ərəb dilində yazılmış qədim kitablara nəzər yetirdikdə, ötən əsrlərdə bu bölgədə islami elmlərin və ərəb dilinin təlim edilib dərinlən mənimsənilməsi məlum olur.

ƏDƏBİYYAT

Məmmədli Akif. (2013). Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsinin tarixi abidələri. Bakı: Turxan Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, (225 səh.).

Геюшев Рамуд. (1984). Христианство в Кавказской Албании. Баку: ЭЛМ, (191 с.).

Qarahmədova Aliyə. (1986). Qafqaz Albaniyasının xristian abidələri (Alazan hövzəsi). Bakı: Elm nəşriyyatı, (32 səh.).

Niyazov Əhməd. (2016). XIX Əsr Azərbaycanın şimal-qərbində (Qanıx-Həftəran vadisi) dini həyat, elm və mədrəsələr. Bakı: Nurlar nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, (324 səh.).

Süleymanova Sevdə. (1997). Molla Məhəmməd əl-Cari, Car salnaməsi. Bakı: Səda, (157 səh.).

Cavadova Zərinə. (1999). Şimal-Qərbi Azərbaycan. Bakı: Altay nəşriyyatı, (87 səh.).

Nemət Məşədixanım. (1992). Azərbaycanda pirlər. Bakı: Azərbaycan dövlət nəşriyyatı-poliqrafiya birliyi, (255 səh.).

Əzimov Hikmət, Əhmədov Şahmərdan. (1998). Qax abidələri. Bakı: Səda nəşriyyatı, (115 səh.).

Əliyev Şirinbəy, müəlliflər kollektivi, (2011). Şimal-qərbi Azərbaycan tarixi. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, (424 səh.).

д. и. ф. Акиф Маммадли
д. ф. ф. Аладдин Султанов

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ СЕЛА ГЮЛЛЮК ГАХСКОГО РАЙОНА

РЕЗЮМЕ

Северо-западный регион Азербайджана с его древней историей, этническим богатством и памятниками различных религий является примером толерантности. Одним из важных районов области является Гахский район. По этой причине наша статья написана на основе наших этнографических исследований и полевых материалов, собранных в селе Гюллюк Гахского района.

Прошлое и внедрение новых религий в жизнь людей, таких как христианство и, наконец, ислам, принесли с собой много нововведений и положительных изменений. В целом, доказывает это наличие многочисленных албанских христианских храмов и мечетей в северо-западном регионе Азербайджана.

Село Гюллюк имеет древнюю историю, и большинство населения села составляют азербайджанские турки, цахуры и цыгане. В статье отражены этнографические особенности и история села. В ходе исследования была получена информация об этнических особенностях и обычаях сельского населения.

В исследуемом регионе албанские христианские храмы преобладают среди мест поклонения, связанных с доисламскими религиями. Порой эти исторические памятники уничтожались, по незнанию или преднамеренно, а также подвергались определенному разрушению. При изучении доисламских памятников были исследованы остатки храма под названием "Крепость Пери", часовни и албанского храма. При осмотре исламских памятников в селе Гюллюк были исследованы Джума-мечеть, кладбища, старинные постройки и каменные китабе (надписи). При этом были изучены полученные рукописи и предпринята попытка выяснить, кто исторически занимался религиозной деятельностью в этих местах.

Ключевые слова: *Гах, Гюллюк, албанский, храм, этнография.*

Assist. Prof. Akif Memmedli
Assist. Prof. Aladdin Sultanov

HISTORICAL MONUMENTS OF GULLUK VILLAGE OF QAKH REGION

ABSTRACT

With its ancient history, ethnic richness, and monuments of various religions, northwestern region of Azerbaijan is a model of tolerance. The Qakh region is an important part of the region. As a result, our article was based on ethnographic research and field materials gathered in the Qakh region's Gulluk village.

The passage of time and the introduction of new religions into people's lives – such as Christianity and, finally, Islam – brought with them a slew of innovations and positive changes. In general, the presence of numerous Albanian-Christian temples and mosques in northwestern region of Azerbaijan demonstrates this as well.

Gulluk village has a long history, and the majority of its residents are Azerbaijani Turks, Sahurs, and Gypsies. The article reflected the ethnographic features and history of the village. During the research, data on the ethnic characteristics, customs, and agriculture of the rural population were gathered.

Among the places of worship associated with pre-Islamic religions in the study area, Albanian Christian temples predominate. These historical monuments were sometimes destroyed by accident, sometimes on purpose, and sometimes subjected to specific destruction. During the investigation of pre-Islamic monuments, the remains of the Fairy Tower temple, a temple, and an Albanian temple were examined. The Friday (Juma) mosque, cemeteries, ancient buildings, and stone inscriptions were all inspected while inspecting Islamic monuments in the village of Gulluk. At the same time, the acquired manuscripts were studied in order to determine who was historically involved in religious activities.

Keywords: *Qakh, Gulluk, Alban, temple, ethnography*

Çapa tövsiyə etdi: i.f.d., dos. E.A.Əzizova